

Т. Рудич

НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧОЛОВІЧОЇ КРАНІОЛОГІЧНОЇ СЕРІЇ З ВІЙТЕНКІВ

У статті наведено попередню інформацію щодо краніологічного матеріалу з розкопок могильника черняхівської культури біля с. Війтенки. Увагу приділено чоловічій частині війтенківської популяції.

Ключові слова: культура Черняхів—Синтана-де-Муреш, римський час, антропология, краніологія.

Наукові дослідження пам'яток черняхівської культури на території України, які тривають вже понад сто років, надали значний археологічний матеріал, що став джерелом низки цікавих інтерпретацій. Антропологічний матеріал, який репрезентує черняхівське населення, вивчено значно менше, тому поява нових кісткових колекцій викликала великий інтерес дослідників.

Різні регіони черняхівської культури представлено в цих колекціях нерівномірно. Землі Лівобережної України надали невелику кількість матеріалу. До наукового обігу введено нечисленні вибірки з могильників с. Боромля, Успенка, Сад (Покас 2000), низку поховальних пам'яток представлено лише окремими черепами із с. Кантемирівка, Соснова та Лохвиця (Кондукторова 1979а). Через значну змішаність населення черняхівської культури (Рудич 2000; 2003; 2004b; 2007; 2014b) актуальним є питання щодо випадковості антропологічної вибірки. Інформація, отримана з 2—5 кістяків з могильника цієї культури, може давати досить викривлену картину реальної антропологічної ситуації у цій популяції.

Триває дослідження кісткових решток з лівобережного могильника Шишаки, що має бути більш репрезентативним.

Група київських антропологів (Т. О. Рудич, О. Д. Козак, Т. І. Слободян) приймає участь у спільному проєкті «Поховальний обряд та соціальна структура носіїв черняхівської культури за матеріалами могильника Війтенки» (Євразійський відділ Германського археологічного інституту, Навчально-дослідна лабораторія Германо-Слов'янської археологічної експедиції Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, відділ біоархеології Інституту археології НАН України), опрацьовує антропологічні матеріали та готує до друку розділи спільної монографії. З могильника біля с. Війтенки на сьогодні отримано найбільшу кісткову колекцію з Лівобережжя Дніпра.

Мета цієї публікації — представити попередню інформацію, отриману за результатами дослідження чоловічої групи населення черняхівської культури, яке було поховане в могильнику, лише за однією з антропологічних програм, а саме краніологічною. Описання серії з черепів жіночої частини цієї популяції заплановано до окремої публікації.

Антропологічні і, зокрема, краніологічні студії найбільш східної поховальної пам'ятки черняхівської культури України роблять значний внесок у дослідження міграцій, які відбувались на її території на початку I тис. н. е. Проведений ізотопний аналіз довів присутність серед людей, що залишили могильник с. Війтенки, певної частки прийшлого населення (Gerling et al. 2025). Разом із результатами аналізу травм та слідів захворювань, а в майбутньому і ДНК, таке різностороннє дослідження робить с. Вій-

© Т. РУДИЧ, 2026

This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

тенки унікальним джерелом вивчення міграційних процесів (Козак 2019).

Матеріал та методика. Антропологічний матеріал, що буде розглянуто далі, походить з розкопок могильника біля с. Війтенки Богодухівського р-ну Харківської обл. на ділянці Дніпро-Донецького водорозділу.

Дослідження пам'ятки починаючи з 2005 р. здійснювали співробітники Германо-Слов'янської археологічної експедиції Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (керівник — М. В. Любичев) у тісній кооперації з Євразійським відділом Германського археологічного інституту (відповідальна — Е. Шульцге).

У період 2005—2019 рр. в процесі розкопок було відкрито 241 поховання і саме на матеріали з цих поховань ми спираємось у своїй роботі. Могильник, як і переважна більшість черняхівських поховальних пам'яток, виявився біритуальним, у ньому досліджено 119 інгумацій, 121 кремація та один кенотаф.

Поховання могильника відносяться до фаз В—Е горизонту «класичної» черняхівської культури дніпро-донецького лісостепу, що відповідають ступеням С3—D1 системи Я. Тейрала (Любичев 2019, ч. 2, с. 32—36). Могильник відноситься до поселення, ділянки якого належать до першого («горизонт Боромля»: ступені С1b, С2) (ділянки А, Г), та другого (горизонт «класичної» черняхівської культури: ступені С3—D1) (ділянки А—Г) періодів пізньоримського часу у дніпро-донецькому лісостепу.

Археологи, які вивчали поховальну пам'ятку біля с. Війтенки, ретельно зібрали значний антропологічний матеріал, що походить як з трупокладень, так і трупоспалень. Це дозволило створити антропологічну колекцію, яку визнано, як було зазначено, найбільш представницькою серед черняхівських вибірок матеріалу для усієї Лівобережної України. На превеликий жаль, антропологи стикнулись з поганою збереженістю кісткового матеріалу, яка пов'язана в першу чергу зі специфікою ґрунтів.

Матеріал було досліджено в лабораторії відділу біоархеології ІА НАН України відповідно до низки антропологічних програм. Нижче наведено інформацію щодо аналізу кісткових решток з трупокладень цього могильника, проведеного відповідно до краніологічних методик. Реставрацію, опис та виміри матеріалів виконано автором цієї статті згідно з методиками вітчизняної антропологічної школи (Martin 1928; Алексеев, Дебєц 1964; Алексеев 1966).

Для статистичного аналізу послуговувались пакетом програм Systat.

Коротка краніологічна характеристика та внутрішньогруповий аналіз чоловічих черепів з могильника с. Війтенки. Краніологічний матеріал, що походить з інгумацій могильника біля с. Війтенки, мав різний ступінь збереженості, але здебільшого поганий. Після

реставрації вдалося сформувати чоловічу та жіночу серії черепів, придатних для проведення краніометричних вимірів. Чоловіча група з 16 черепів виявилась меншою за кількістю черепів, придатних для вимірів

Чоловіча серія в середньому характеризувалась довгим, середньошироким черепом. Середні характеристики черепного показника перебували на межі мезокранії та доліхокранії. Висота черепа належала до категорії високих, але з тенденцією до середніх розмірів. У серії домінували доліхокранні черепи, хоча фіксували істотний розмах внутрішньогрупової варіації черепного показника — від різкодоліхокранних до брахікранних форм.

Найменша ширина лоба — середня. Обличчя є середньошироким на верхньому рівні, на рівні діаметра вилиць та на зигмаксиллярному рівні. Висота обличчя — середня. За верхньолицевим показником обличчя належить до категорії мезен. Варто відзначити, що в чоловічій серії фіксували черепи з вузьким та широким обличчям.

Горизонтальне профілювання обличчя різке як на верхньому, так і на середньому рівні.

Орбіти мають малу ширину, але на межі із середньою, їхня висота є малою. Орбіти — мезоконхні за орбітним показником. Ніс — середньовисокий, вузький, за носовим індексом мезоринний. Кістки носа виступають добре. Перенісся — високе.

Інформацію про мінімальні, максимальні та середні характеристики ознак наведено в таблиці.

Для оцінки внутрішньогрупової варіації ознак в серії розраховано середньоквадратичні відхилення та коефіцієнти варіацій, які порівнювали зі стандартними значеннями, отриманими за матеріалами однорідних серій (Алексеев, Дебєц 1964). Завищені порівняно зі стандартними значення в нашій групі варто відзначити передусім для таких ознак, як ширина черепа, ширина обличчя на назомаллярному та зигмаксиллярному рівнях, висота носа, горизонтальне профілювання обличчя на верхньому рівні, черепні та носові показники.

Оцінка варіацій ознак серії свідчить на користь антропологічної неоднорідності чоловічої частини популяції. На жаль, розміри вибірки черепів та її збереженість не дозволяють вдатися до виділення морфологічних компонентів у складі чоловічої частини популяції з використанням популярних методів багатовимірної статистики.

З огляду на такий стан матеріалу можна лише зауважити існування в цій неоднорідній групі морфологічного ядра, що склалося з черепів, для яких характерними були великі розміри черепної коробки та різке профілювання обличчя (рис. 1). У цей хронологічний період та в добу раннього середньовіччя це було властиво переважно низці популяцій бал-

Мінімальні та максимальні значення, середні характеристики чоловічих черепів
з могильника черняхівської культури с. Війтенки

Minimum and maximum values, average characteristics of male skulls
from the burial ground of the Chernyakhiv culture of Viytenka

Ознака за Маргіном	N	Min	Max	M	S
1. Поздовжній діаметр	14	180	198	188,1	5,2
8. Поперечний діаметр	13	132	153	140,3	5,9
17. Висотний діаметр b—br	8	134	142	137,4	2,66
20. Вушна висота p—br	10	109,7	120,8	114,6	3,67
5. Довжина основи черепа	7	95	136	106,6	13,7
9. Найменша ширина лоба	15	89	105	97	4,13
10. Найбільша ширина лоба	9	115	130	121,1	4,67
11. Вушна ширина	9	113	135	125,3	7,9
12. Ширина потилиці	15	99	120	109,5	7,12
29. Лобна хорда	15	98	141	113,1	8,9
30. Тім'яна хорда	16	96	137	116,9	9,8
31. Потилічна хорда	13	85	123	98,1	9,5
26. Лобна дуга	14	111	143	130,9	8,6
27. Тім'яна дуга	15	110	143	129,9	9,3
28. Потилічна дуга	13	107	138	117	8,95
Висота вигину лоба	13	22	31	25,6	3,2
Висота вигину потилиці	13	24	37	29,7	5,0
40. Довжина основи обличчя	2	96	98	97	1,4
43. Верхня ширина обличчя	16	97	112	104,6	4,39
45. Діаметр вилиць	7	125	138	133,8	4,52
46. Середня ширина обличчя	11	84	113	96,04	7,545
48. Верхня висота обличчя	11	63	74	69,1	3,08
60. Довжина альвеолярної дуги	4	51	55	53	1,8
61. Ширина альвеолярної дуги	6	57	66	62	3,4
55. Висота носа	11	44	59	51,3	4,07
54. Ширина носа	13	21	28	23,9	1,88
51. Ширина орбіти	10	38	43	40,8	1,4
51а. Ширина орбіти	2	38	41	39,5	2,1
52. Висота орбіти	10	30	35	32,6	1,57
MS. Максилофронтальна ширина	3	19	21	20,5	1,3
MS. Максилофронтальна висота	3	8	15	10,3	4,04
SC. Симогична ширина	3	8	10	9,33	1,15
SS. Симогична висота	3	4	6	5,33	1,15
DC. Дакріальна ширина	3	20	24	22,33	2,08
DS. Дакріальна висота	3	13	17	14,66	2,08
32. Кут профілю лоба (nasion)	—	—	—	—	—
77. Назомалярний кут	15	126	144	136,2	5,28
Zm. Зигмаксиллярний кут	8	116	130	122,3	5,61
75.1. Кут носа	1	38	38	38	—
Fc. Глибина іклової ямки	6	3	6	4,67	1,08
65. Виросткова ширина щелепи	6	98	116	111,8	6,9
66. Кутова ширина нижньої щелепи	11	86	118	103,6	9,13
71а. Найменша ширина гілки щелепи	11	27	36	32,2	3,3
67. Передня ширина щелепи	13	43	50	46,5	2,4
69. Висота симфізу нижньої щелепи	12	27	36	31,8	2,6
69 (1). Висота тіла нижньої щелепи	12	28	33	30,9	1,5
69 (3). Товщина тіла нижньої щелепи	12	8	13	10,7	1,6
Надперенісся (1—6)	16	1	4	2,5	0,7
Зовнішній потилічний виступ (0—5)	15	2	5	3,6	1,18
Соскоподібні виростки (1—3)	14	1	3	2,07	0,83
Показчик					
Черепний	13	68,6	83,6	75,5	3,92
Лицевий	5	51	54,1	52,7	1,44
Орбітний	10	72	85	79,5	4,86
Носовий	10	35,6	54,3	47,9	5,7
Симогичний	2	50	60	55	7,5
Дакріальний	2	60	85	72,9	17,1

Рис. 1. Череп чоловіка з поховання 119: а — фронтальна проекція; б — латеральна проекція
Fig. 1. Skull of the male from the grave 119: a — frontal view; b — lateral view

тських територій. Наявність у чоловічій вибірці брахікранних за формою черепів із дещо слабкішим горизонтальним профілюванням обличчя на назомлярному рівні та з більшим носовим покажчиком може бути зумовлена переважанням серед похованих людей, які генетично були пов'язані із сарматськими або окремими фіно-угорськими групами. Сарматський та фіно-угорський антропологічні масиви можна досить добре диференціювати за низкою ознак та індексів. За умови гарної збереженості окремих черепів, наявності інформації про висоту обличчя, черепної коробки та орбіт можна було б конкретизувати можливий напрям зв'язків похованих, але у нашому випадку саме ці відомості відсутні. Стан кісткового матеріалу досить часто зумовлює інформаційні втрати під час проведення краніологічного аналізу.

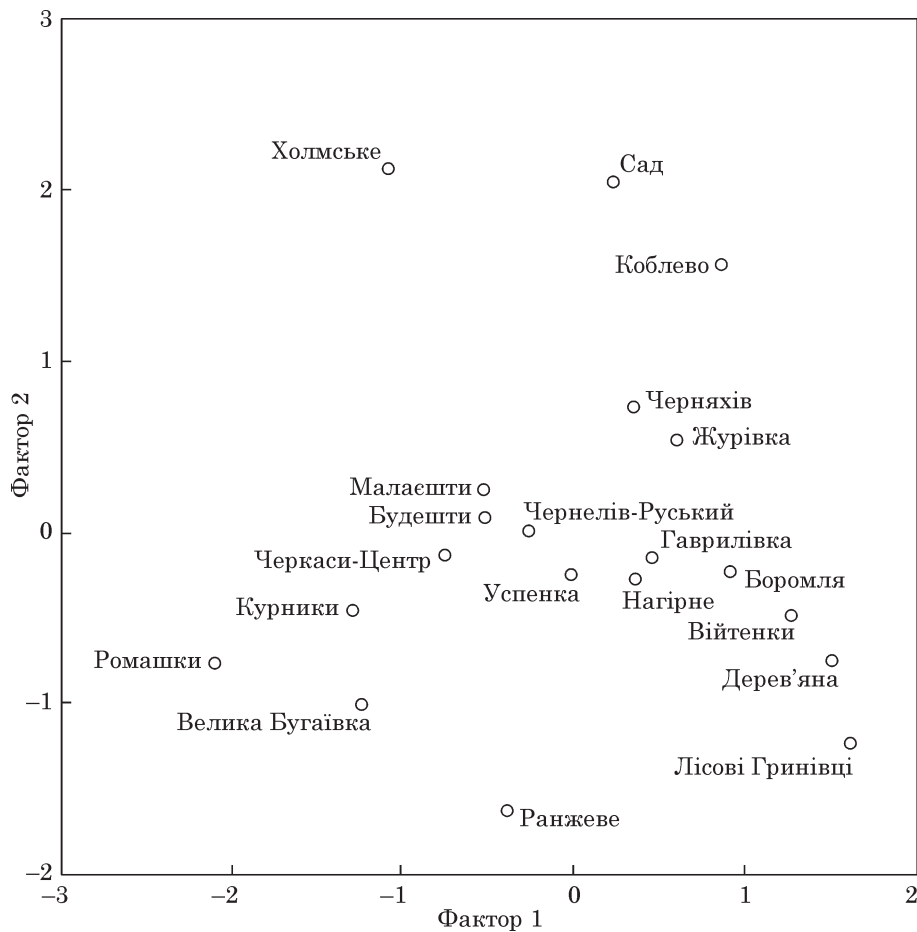
Міжгруповий аналіз чоловічої серії із с. Війтенки. За результатами проведеного порівняльного міжгрупового аналізу осілих груп у більшості випадків варто очікувати найбільшої морфологічної та статистичної подібності популяції до територіально близьких їй груп. Такій ситуації може сприяти посилення обміну генами внаслідок шлюбних контактів між представниками сусідніх поселень. Але черняхівська культура пов'язана зі значними міграціями населення як на маленькі, так і на великі відстані (Магомедов 2001). Вона є складною за антропологічною структурою, причому це стосується практично усєї території її поширення (Рудич 2000; 2003; 2004b; 2007; 2014b). Могильники одного регіону можуть істотно різнитися на міжгруповому рівні та демонструють різний напрям генетичних зв'язків.

Порівнюючи чоловічу серію с. Війтенки з досить невеликим на сьогодні за кількістю краніологічним матеріалом черняхівської культури Лівобережжя Дніпра, ми встановили, що найбільш морфологічно близькою до неї є чоловіча вибірка черепів з могильника с. Боромля. Меншою мірою до неї тяжіє група із с. Успенка, хоча остання є більш грацильною. Обидва могильники розташовані на більш північних територіях Лівобережжя, а саме на Сумщині. Від серії із с. Війтенки істотно відрізняється вибірка черепів з могильника с. Сад. Остання взагалі дистанціюється від усього черняхівського масиву серій, хоча варто враховувати малу чисельність цієї групи.

Для більшої об'єктивізації краніологічних досліджень, перевірки та ілюстрації гіпотез в антропології широко використовують методи багатовимірної статистики.

Міжгруповий статистичний аналіз чоловічої вибірки із с. Війтенки в колі чоловічих серій черняхівської культури. Порівняння антропологічних матеріалів на рівні груп було проведено за допомогою паралельно декількох статистичних методів, що сприяло досягненню перехресного контролю. Різні статистичні методи мають свої переваги та недоліки, оскільки одні є менш, а інші — більш категоричними. У цій публікації для ілюстрації авторського тексту ми надали перевагу факторному аналізу, який є менш категоричним, але також представили результати кластерного аналізу (ієрархічна процедура, методи далекого та близького сусід, дистанції Евкліда).

На першому етапі міжгрупового аналізу важливо було визначити місце чоловічої вибірки із

Рис. 2. Результати факторного аналізу чоловічих серій черняхівської культури
Fig. 2. The results of factor analysis of male series of Chernyakhiv culture

с. Війтенки серед черняхівського загалу. Серію чоловічих черепів з могильника біля с. Війтенки розглядали у колі 19 груп черняхівської культури з території України та Молдови. На жаль, попри значну кількість могильників цієї культури, антропологічна база даних є невеликою.

До міжгрупового аналізу разом з серією із с. Війтенки було залучено групи, які представляють населення різних регіонів поширення цієї культури: з могильників Холмське (Сегеда, Дяченко 1984), Нагорне (Rudich 2017), Будешти, Малаешти (Великанова 1975), Коблево, Ранжеве, Ромашки (Кондукторова 1979а), Гаврилівка (Кондукторова 1958), Лісові Гринівці (Рудич 2014а, с. 79—91), Чернелів-Руський (Рудич 2004а), Велика Бугаївка (Рудич 2021), Черкаси-Центр (Рудич 2022), Журівка, Черняхів (Кондукторова 1972), Курники, Дерев'яна, Успенка, Сад, Боромля (Покас 2000).

В запропонованому для ілюстрації статті варіанті факторного аналізу групи порівнювали за низкою таксономічно важливих ознак: довжина, ширина, висота черепа, найменша ширина лоба, висота та ширина обличчя, висота та ширина носа, висота та ширина орбіт, назомалярний кут обличчя, зигомаксиллярний кут обличчя, кут кісток носа.

Після факторизації кореляційної матриці виділено два головні фактори, власна вага яких більша за 1. Найбільші додатні навантаження (після варимаксної ротації) за першим фактором мають: висота черепа, ширина обличчя, висота носа, кут кісток носа, а найбільші від'ємні навантаження несуть горизонтальне профілювання обличчя на назомалярному та зигомаксиллярному рівнях, а також ширина орбіт. Вони розділяють 26,06 % сукупності. За другим фактором найбільші додатні навантаження несуть висота обличчя, висота орбіт, а найбільші від'ємні навантаження — довжина черепа, ширина черепа, найменша ширина лоба, ширина носа. Вони розділяють 22,24 % сукупності.

За факторними навантаженнями на окремі серії їх було вписано у простір 2 факторів поліморфізму (рис. 2).

Чоловічі групи, залучені до аналізу, продемонстрували антропологічну неоднорідність черняхівського масиву, хоча більш показово це буде виглядати після включення до аналізу інокультурних груп.

У цьому варіанті аналізу с. Війтенки опинилися в тій частині факторного поля, де сконцентровані групи, для яких характерні: більш довга, широка, висока черепна коробочка, шир-

ше, але нижче обличчя, вищий та ширший ніс, нижчі орбіти, різкіше горизонтальне профілювання обличчя на обох рівнях.

Найчіткіше ці характеристики можна застосувати, окрім лівобережної групи с. Війтенки, для двох серій з лісостепової зони Правобережжя Дніпра, а саме с. Дерев'яне та Лісові Гринівці.

У цій частині факторного поля розташовані також серії з могильника Боромля з Лівобережжя, група Гаврилівка з Нижнього Дніпра та серія з Нагорного з Північно-Західного Причорномор'я. До них також тяжіє серія з лівобережного могильника с. Успенка. Тобто принаймні три з лівобережних черняхівських серій є статистично досить близькими.

За результатами кластерного аналізу (ієрархічна процедура, відстані Евкліда, метод Ward) серія із с. Війтенки продемонструвала найбільшу статистичну подібність до чоловічих вибірок з могильника с. Гаврилівка, Лісові Гринівці, Дерев'яна. Кластерний аналіз визнано більш категоричним.

Для трьох останніх перелічених груп антропологі, які вивчали черняхівську проблематику, відзначили північно-західний напрям зв'язків. До пошуку морфологічних паралелей на більш північних територіях Європи дослідників спонукали більша масивність черепів цих серій та різкіше профілювання обличчя.

Відзначимо, що групу чоловіків, похованих у могильнику біля с. Гаврилівка, розглядали як популяцію, можливо, пов'язану з колом Північної Європи, не тільки за результатами краніологічного дослідження (Рудич 2014b; Rudich 2017), але й досліджень з використанням інших антропологічних методик, наприклад, одонтології. В могильнику с. Гаврилівка відома латиська антропологиня Р. У. Гравере фіксувала домінування північного грацильного типу, який вона пов'язала зі скандинавськими (готським) елементами (Гравере 1999).

Чоловіча серія з могильника с. Дерев'яна виявила морфологічну та статистичну близькість з групами ґрунтових могильників Литви та курганних могильників Литви I—V ст. (Рудич 2014b, с. 52), а маленька вибірка черепів із с. Лісові Гринівці — із серіями вельбарської культури Польщі з Грудека, Масломенча та збірної серії вельбарської культури Кашубії (Рудич 2014а).

Черняхівська культура, на думку деяких археологів та антропологів, була культурою поліетнічною, до складу її населення входили люди, що могли мати витоки у групах північних регіонів Європи, а також на землях Центральної та Південної Європи (Ефимова 1999; Магомедов 2000; Рудич 2014а). Населення усіх перелічених регіонів європейського континенту було неоднорідним як за антропологічним, так і за етнічним складом.

Для уточнення напряму антропологічних зв'язків конкретної серії із с. Війтенки варто розширити коло груп, які можна залучити до аналізу.

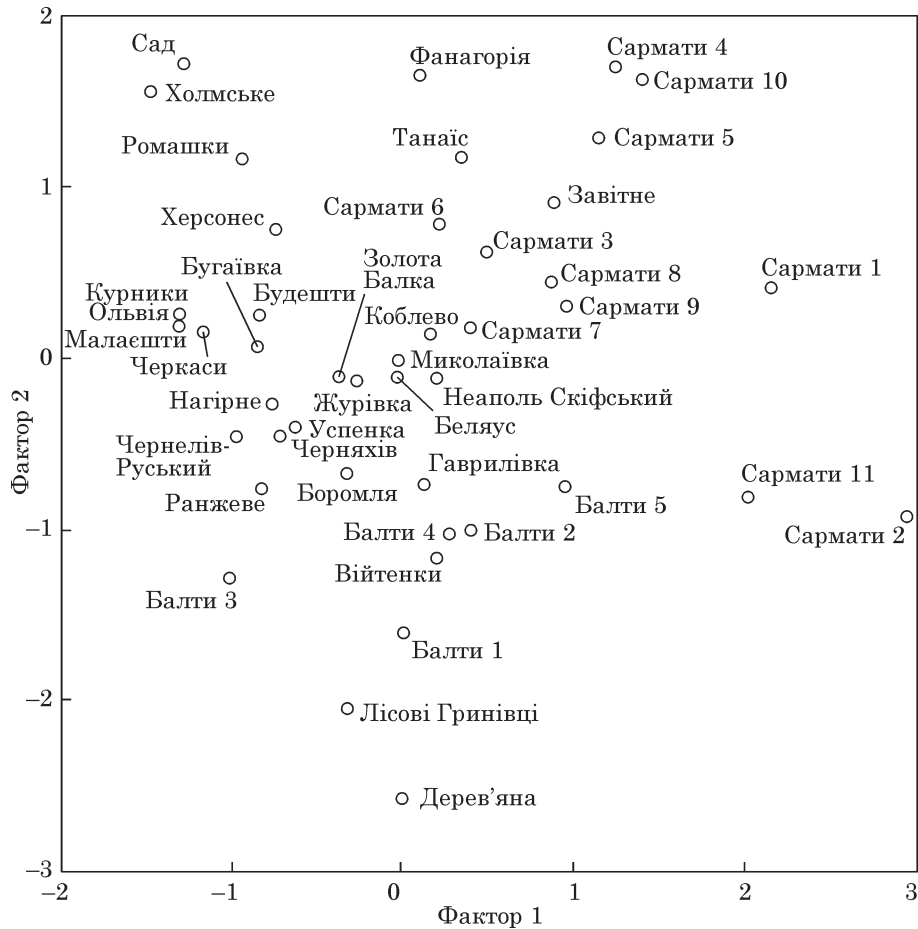
Аналіз було проведено в декілька етапів, що пов'язано з відмінностями у методиках, якими послуговувались для Східної, Центральної та Західної Європи. В аналізі серій на кордоні зі степовими групами суттєву роль відігравали показники профілювання обличчя. Ці ознаки досить добре диференціюють групи за лінією схід—захід. На жаль, інформація про ці ознаки відсутня в публікації вибірок з Центральної, Західної та Північної Європи, хоча і там вони могли прислужитися для аналізу. Особливо це стало б у пригоді для опрацювання матеріалів з північних земель континенту, де відбувались контакти германських та фінських груп. З огляду на те, що нехтувати інформацією стосовно профілювання обличчя для груп з території України не варто, наступний блок міжгрупового аналізу буде включати виключно серії зі Східної Європи, в яких наявні відомості щодо цих ознак.

Міжгруповий статистичний аналіз чоловічої вибірки із с. Війтенки в колі чоловічих серій Східної Європи. У цьому варіанті статистичного аналізу для 45 серій зі Східної Європи з метою порівняння використано результати вимірів поздовжнього, поперечного та висотного діаметрів черепа, найменшої ширини лоба, ширини та висоти обличчя, ширини та висоти орбіт, ширини та висоти носа, горизонтального профілювання обличчя та кутів випинання носа.

Для аналізу груп з території Східної Європи було залучено черняхівські серії України та Молдови: с. Війтенки, Холмське (Сеґеда, Дяченко 1984), Нагорне (Rudich 2017), Будешти, Малаешти (Великанова 1975), Коблево, Ранжеве, Ромашки (Кондукторова 1979а), Гаврилівка (Кондукторова 1958), Лісові Гринівці (Рудич 2014а), Чернелів-Руський (Рудич 2004а), Велика Бугаївка (Рудич 2021), Черкаси-Центр (Рудич 2022), Журівка, Черняхів (Кондукторова 1972), Курники, Дерев'яна, Успенка, Сад, Боромля (Покас 2000).

Населення античних центрів Північного Причорномор'я репрезентували: серія римського часу (перших століть н. е.) з Ольвії (Назарова, Рудич 2024), збірна серія черепів I—IV ст. з ґрунтових могил Херсонеса (Назарова 2014), група з Фанагорії III ст. до н. е. — IV ст. н. е. (Герасимова, Рудь, Яблонский 1987), серія з Та-наїсу I—III ст. н. е. (Батиева 2011).

Пізньюскіфські серії в цьому варіанті аналізу представляли матеріали нижньодніпровських могильників Миколаївки-Козацького, Золотої Балки (Кондукторова 1979b), а також кримських могильників — Неаполя Скіфського (Кондукторова 1964), Беляуса (Кондукторова 1983), Завітного (Зіневич 1971).

Рис. 3. Результати факторного аналізу чоловічих серій з могильників черняхівської культури та територіально близьких груп Європи

Fig. 3. Results of factor analysis of male series from cemeteries of Chernyakhiv culture and territorially close groups of Europe

Сарматський загаль у цьому варіанті аналізу репрезентували: 1 — збірна група сарматів з території України, до складу якої увійшли матеріали Усть-Кам'янки та Молочанської групи (Кондукторова 1956); 2 — збірна серія сарматів Таврії (Круц 1993); 3 — серія сарматів Калмикиї; 4 — вибірка сарматів Заволжя; 5 — група сарматів Дону (раннього та середнього етапів) (Балабанова 1999, 2000; Батиева 2011); 6 — серія пізніх сарматів заволзької, 7 — астраханської, 8 — калмицької, 9 — аксайської, 10 — іловлинської та 11 — донської груп (Балабанова 2003).

З північних територій Східної Європи з хронологічно близьких груп до аналізу включено серії, які пов'язують із балтським світом: 1 — група ґрунтових могильників Литви II—V ст.; 2 — збірна серія курганів Литви II—V ст.; 3 — ранніх ґрунтових могильників Жемайтії; 4 — збірна серія культури штрихованої кераміки (перехід в культуру східнолитовських курганів) III—V ст.; 5 — ятвягів II—V ст. (Чесніс 1990).

На жаль, низку хронологічно близьких культур лісостепової та лісової зон Східної Європи представлено виключно кремаціями, що уне-

можливлює їхнє використання для проведення порівняльного аналізу.

Після факторизації кореляційної матриці було виділено два фактори, які в оберненому вигляді трактують як головні компоненти. Головні фактори описують 47,2 % загальної різноманітності сукупності. Після сортування обернених факторів ми дійшли висновку, що від першого фактора залежить 28,4 % загальної мінливості. За ним найбільші додатні навантаження несуть: ширина черепа, найменша ширина лоба, висота обличчя, ширина обличчя, ширина орбіт, висота носа, ширина носа, кут кісток носа. За другим фактором, який визначає 18,9 % сукупності, найбільші від'ємні навантаження несуть довжина і висота черепа, а найбільші додатні навантаження — висота орбіт, назомаллярний та зигомаксиллярний кути обличчя.

За значенням факторних навантажень для окремих краніологічних серій групи було вписано у простір два фактори диморфізму (рис. 3). Розташування груп на факторному полі дуже добре демонструє статистичні відмінності між різними етнокультурними масивами, а також визначає місце черняхівського загалу та окре-

мих його груп на краніологічній мапі Східної Європи.

За результатами аналізу чоловіча серія із с. Війтенки на фоні серій Східної Європи належить до широкого кола черняхівських груп, але виявляє близькість до населення з могильників с. Боромля та Гаврилівка.

Чоловіча вибірка із с. Війтенки відмежується від груп черепів із пізньоскіфських та античних пам'яток за ознаками, що несуть навантаження як за другим, так і за першим фактором. У жителів с. Війтенки більші черепні коробки, розміри обличчя та розміри деталей обличчя, різкіше горизонтальне профілювання обличчя та ніс, що сильніше виступає. Ці відмінності в серії із с. Війтенки яскравіше означені, аніж у таких груп із с. Боромля та Гаврилівка.

Серія із с. Війтенки чітко демонструє значні відмінності порівняно з групами, що репрезентують сарматський масив. Це стосується сарматських вибірок з території України та більш східних земель, які представляють популяції як середньосарматського, так і пізньосарматського періодів. Після включення до одного з варіантів аналізу серій ранніх сарматів напрям відмінностей, як і очікувалося, зберігається.

Війтенківська група, як і низка черняхівських вибірок (с. Боромля, Гаврилівка, Ранжеве, Лісові Гринівці), відрізняється від сарматського масиву перш за все за ознаками, які несуть навантаження на другий фактор. Ці вибірки черняхівців мають довші та вищі черепні коробки, а також більш різке горизонтальне профілювання обличчя, аніж усі серії сарматського масиву.

За цією ознакою від сарматського загалу істотно відрізняються групи, які представляють північно-західні території Східної Європи.

Серія з могильника с. Війтенки в цьому варіанті аналізу опиняється в колі балтських груп та виявляє подібність до сумарних серій II—V ст.: культури ґрунтових могильників Центральної Литви, культури курганів Литви та збірної серії культури штрихованої кераміки (перехід в культуру східнолитовських курганів) III—V ст.

Групи із с. Війтенки, Дерев'яне, Лісові Гринівці, Ранжеве разом із групами з балтських могильників є найбільш далекими від пізньоскіфського, сарматського масиву та населення античних міст.

За результатами кластерного аналізу, який є більш категоричним, серія із с. Війтенки опиняється в одному кластері із серіями із с. Гаврилівка, Лісові Гринівці, Дерев'яне та двома серіями II—V ст. Східної Прибалтики.

Тобто серед черняхівського масиву на цьому етапі аналізу виділено низку серій, які були в різних регіонах її поширення, але мали чітку антропологічну орієнтацію на північно-західні райони Східної Європи. У такому випадку варто зробити акцент в першу чергу на географіч-

ному напрямку зв'язків частини населення, а не на їхній етнокультурній приналежності.

З територіями північних регіонів Європи генетично пов'язані деякі германські, балтські та окремі слов'янські групи. Потрібно уточнити напрям північно-західних зв'язків чоловічої вибірки із с. Війтенки завдяки розширенню кола серій, залучених до міжгрупового аналізу. При цьому виникають певні проблеми, оскільки деякі хронологічно близькі до черняхівської культури Європи, які було б доцільно використати для проведення міжгрупового порівняльного аналізу, практикували кремацію померлих. На цьому етапі аналізу виникають також значні проблеми, пов'язані з певною відмінністю в методиках антропологічних вимірів.

Міжгруповий статистичний аналіз чоловічої вибірки із с. Війтенки в колі чоловічих серій Європи. Через відсутність інформації щодо вимірювань за низкою ознак на наступному етапі серії було проведено порівняння за короткою краніологічною програмою (поздовжній, поперечний, висотний діаметри черепа, найменші ширина лоба, висота та ширина обличчя, висота та ширина носа, висота та ширина орбіт).

Зменшення кількості ознак, які використовували для міжгрупового аналізу, дозволили збільшити кількість черняхівських груп, залучених до аналізу. Разом із серією із с. Війтенки були залучені групи з могильників Будешти, Малаешти, Балцати (Великанова 1975), Коблево, Ранжеве, Ромашки (Кондукторова 1979а), Гаврилівка (Кондукторова 1958), Журівка, Черняхів (Кондукторова 1972), Маслово (Дебец 1948), Курники, Дерев'яна, Успенка, Сад, Боромля (Покас 2000), Лісові Гринівці (Рудич 2014а), Чернелів-Руський (Рудич 2004), Нагорне (Rudich 2017), Велика Бугаївка (Рудич 2021), Черкаси-Центр (Рудич 2022), Холмське (Сегеда, Дяченко 1984).

До аналізу також включили збірну серію культури Синтане-де-Муреш з території Румунії (Schwidetzky, Rosing 1975).

Античні пам'ятки в цьому варіанті аналізу репрезентували, окрім серії римського часу з Ольвії (Назарова, Рудич 2024), збірну серію I—IV ст. з ґрунтових могил Херсонеса (Назарова 2014), серію з Танаїсу I—III ст. н. е. (Батієва 2011), групу з Фанагорії III ст. до н. е. — IV ст. н. е., збірну серію Європейського Боспору (Герасимова, Рудь, Яблонський 1987), збірну серію Греції I—V ст. та збірну серію з Істрії (Schwidetzky, Rosing 1975).

Пізньоскіфські серії в цьому варіанті аналізу було представлено матеріалами з кримського могильника Неаполя Скіфського (Кондукторова 1964), нижньодніпровських могильників Миколаївки-Козацького, Золотої Балки (Кондукторова 1979b).

Сармати були представлені збіркою групою сарматів з території України, до складу якої

увійшли матеріали Усть-Кам'янки та Молочанської групи (Кондукторова 1956), збірною Таврії (Круц 1993), серіями пізніх сарматів заволзької, астраханської, калмицької, аксайської, іловлинської та донської груп (Балабанова 2003). До аналізу також було включено серію з Криму — Чорноріччя-Інкерман (Соколова 1962).

З північних територій Східної Європи було залучено серії, які пов'язують з балтським світом: вибірку черепів ґрунтових могильників Литви II—V ст.; групу курганів Литви II—V ст.; серію ранніх ґрунтових могильників Жемайтії; вибірку черепів культури штрихованої кераміки (перехід в культуру східнолитовських курганів) III—V ст., а також групу ятвягів II—V ст. (Чеснис 1990).

До аналізу увійшли серії з більш західних територій. Перш за все це вибірки, що представляють вельбарську культуру, яка тематично пов'язана з черняхівською проблематикою: серії з могильників Масломенч, Грудек, збірна група вельбарської культури Кашубії, збірна серія вельбарської культури Нижньої Вісли, збірна група вельбарської культури Словінсько-Дравський (Козак-Zuchman 1996). У цьому варіанті аналізу також було використано серію пшеворської культури Польщі (Piontek, Iwanek, Segeda 2008), групу із Сілезії (Rosing, Schwidetzky 1977) та вибірку з Вімінакіума, яку пов'язують з гепідами (Mikić 1988).

Після факторизації кореляційної матриці виділено два фактори, які в оберненому вигляді трактують як головні компоненти. Головні фактори описують 47,0 % загальної різноманітності сукупності. Після сортування обернених факторів встановлено, що від першого фактора залежить 27,7 % загальної мінливості. За ним найбільші додатні навантаження несуть ширина обличчя, висота обличчя, ширина орбіт і висота носа. За другим фактором, який визначає 19,8 % сукупності, найбільші додатні навантаження несуть довжина, ширина і висота черепа, найменша ширина лоба, ширина носа, а найбільші від'ємні навантаження — висота орбіт.

За значенням факторних навантажень для окремих краніологічних серій групи було вписано у простір два фактори диморфізму.

Розміщення груп на факторному полі яскраво продемонструвало статистичні відмінності між різними етнокультурними масивами.

Війтенки локалізувалися у тій частині факторного поля, де концентрується значна частина черняхівських серій. Група із с. Війтенки розташована між групою вельбарської культури з Грудека й балтськими серіями I—V ст., а з черняхівських серій найближчими до неї виявились серії із с. Боромля, Гаврилівка та Успенка. Усіх їх об'єднують великі розміри черепної коробки, ширші носи та нижче розташовані орбіти.

За результатами кластерного аналізу зроблено висновок, що серія із с. Війтенки опинилась в одному кластері з групами із с. Боромля, Гаврилівка, Успенка та збірною серією пшеворської культури Польщі.

Під час проведення міжгрупових досліджень антропологи зазвичай уникають розширення кола порівняльного матеріалу із залученням пізніших серій. Це пов'язано як із можливими міграціями більш пізнього часу, так і з необхідністю вирішити питання щодо епохальної мінливості. Якщо до цього прийому все ж вдаються, варто враховувати, що результати аналізу мають орієнтовний характер.

Включивши до міжгрупового аналізу за короткою програмою разом із серіями, що були використані в попередньому варіанті аналізу, також дві серії вестготів Кастилії, групу вестготів Португалії (Rosing, Schwidetzky 1977), збірну серію з Швеції, а також Норвегії (Rosing, Schwidetzky 1977), ми дійшли такого висновку: згідно з результатами більш категоричного кластерного аналізу серія із с. Війтенки опинилась разом із групами з могильників черняхівської культури с. Гаврилівка, Успенка, Боромля, збірною серією пшеворської культури Польщі, збірною групою зі Швеції I тис. н. е. та вестготами Кастилії VI—VII ст.

Тобто ці серії черняхівського загалу виявляють статистичну близькість до груп, які можна пов'язати з територією північної зони Європи. Для вестготів Кастилії північні землі розглядали як історичну прабатьківщину (Вольфрам 2003), вони пройшли дуже довгий шлях, опинилися на іншому кінці Європи, але антропологічні зв'язки з цими територіями за станом на VI—VII ст. ще існують.

Обговорення та висновки. Серія із с. Війтенки, яка представляє найбільшу краніологічну вибірку черняхівської культури Східної України, ще раз засвідчила неоднорідність населення культури як на внутрішньогруповому, так і на міжгруповому рівні, що віддзеркалює складність процесів його формування.

Антропологічний склад населення, похованого в могильнику, є неоднорідним, але виділяється ядро, яке і визначає середні характеристики серії. Кістяки, що окреслюють середні характеристики ознак, походять із рядових поховань, орієнтованих по лінії північ—південь.

Населення Лівобережжя Дніпра, принаймні з трьох могильників черняхівської культури (с. Війтенки, Боромля, Успенка), є досить близьким морфологічно, хоча остання вибірка є більш грацильною.

Війтенківська група входить до кола серій, для яких характерні великі розміри черепної коробки та різке горизонтальне профілювання. Ці вибірки походять з різних регіонів черняхівської культури: Лівобережжя (с. Боромля), Нижнього Дніпра (с. Гаврилівка), Північно-Західного Причорномор'я (с. Нагорне) та лісосте-

пової зони Правобережжя Дніпра (с. Дерев'яна та Лісові Гринівці).

Перелічені серії мають антропологічні аналогії переважно в Балтському регіоні. В колі хронологічно близьких серій Східної Європи с. Війтенки морфологічно та статистично істотно відрізняється від серій сарматського кола, населення пізньоскіфських городищ та античних міст, але є близьким до серій I—V ст. з території Литви. Це добре ілюструє північно-західний напрям зв'язків війтенківської серії.

Групи із с. Війтенки та с. Гаврилівка після включення до порівняльного аналізу за короткою програмою вибірок Центральної, Північної та Південної Європи посіли місце між балтськими групами II—V ст., могильником вельбаркської культури Грудек та збірною серією пшеворської культури Польщі.

Залучивши до статистичного аналізу за короткою програмою хронологічно більш пізні відомості, що включають матеріали другої половини I тис. н. е., серії із с. Війтенки та с. Гаврилівка виявили статистичну близькість зі збірною групою поховань з території Швеції цього часу, вестготськими могильниками Кастилії VI—VIII ст. та збірною серією пшеворської культури Польщі.

Фізичний тип людини змінюється з часом досить повільно, але все ж варто говорити про орієнтовний характер отриманих результатів. До цього спонукає не стільки ймовірність більш пізніх міграцій, скільки специфіка аналізу (використання короткого набору ознак). Але у будь-якому разі чоловіча серія із с. Війтенки, незважаючи на її дуже східне територіальне положення, належить до тих груп черняхівської культури, які найбільш яскраво демонструють північно-західний напрям антропологічних зв'язків.

Залишається відкритим питання, якою мірою вибірка черепів, яку ми вивчали, репрезентує населення с. Війтенки. Населення черняхівської культури віддавало перевагу здебільшого кремаціям, а частина кісткового матеріалу з інгумацій має збереженість, яка не дозволяє провести краніологічний аналіз. До того ж у цій публікації ми розглянули антропологічний склад тільки чоловічої частини популяції, а в культурах, де відбувались міграційні процеси, чоловіча та жіноча складові можуть мати різний напрям антропологічних зв'язків.

ЛІТЕРАТУРА

Алексеев, В. П. 1966. *Остеометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.
 Алексеев, В. П., Дебец, Г. Ф. 1964. *Краниометрия. Методика антропологических исследований*. Москва: Наука.
 Балабанова, М. А. 1999. Антропология сарматских погребальных памятников нижнего Поволжья 4—3 вв. до н. э. *Нижеволжский археологический вестник*, 2, с. 54-72.

Балабанова, М. А. 2000. *Антропология древнего населения Южного Приуралья и Нижнего Поволжья. Ранний железный век*. Москва: Наука.

Балабанова, М. А. 2003. Реконструкция социальной организации поздних сарматов по антропологическим данным. *Нижеволжский археологический вестник*, 6, с. 66-88.

Батиева, Е. Ф. 2011. *Население Нижнего Дона в IX в. до н. э. — IV в. н. э. (палеоантропологическое исследование)*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН.

Великанова, М. С. 1975. *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*. Москва: Наука.

Вольфрам, Х. 2003. *Готы: От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии)*. Санкт-Петербург: Ювента

Герасимова, М. М., Рудь, Н. М., Яблонский, Л. Т. 1987. *Антропология античного и средневекового населения Восточной Европы*. Москва: Наука.

Гравере, Р. У. 1999. Одонтологический аспект этногенеза и этнической истории восточнославянских народов. В: Алексеева, Т. И. (ред.). *Восточные славяне. Антропология и этническая история*. Москва: Научный мир, с. 205-219.

Дебец, Г. Ф. 1948. *Палеоантропология СССР*. Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухи-Микляя: Новая серия, 4. Москва; Ленинград: АН СССР.

Ефимова, С. Г. 1999. Население Восточной Европы в эпоху железа и позднеримское время. В: Алексеева, Т. И. (ред.). *Восточные славяне. Антропология и этническая история*. Москва: Научный мир, с. 279-306.

Зіневич, Г. П. 1971. До антропології могильника біля с. Завете в Криму. *Матеріали з антропології України*, 5, с. 111-121.

Козак, О. Д. 2019. Патологічні ознаки на скелеті як маркери міграцій. *Археологія*, 1, с. 14-27.

Кондукторова, Т. С. 1956. Материалы по палеоантропологии Украины. *Труды Института Этнографии*, 33, с. 57-91.

Кондукторова, Т. С. 1958. Палеоантропологический материал из могильника полей погребальных урн Херсонской области. *Советская археология*, 2, с. 69-79.

Кондукторова, Т. С. 1964. Населения Неаполя Скифского за антропологическими данными. *Материалы к антропологии Украины*, 3, с. 32-71.

Кондукторова, Т. С. 1972. *Антропология древнего населения Украины (I тыс. до н. э. — середины I тыс. н. э.)*. Москва: МГУ.

Кондукторова, Т. С. 1979а. Антропологические материалы черняховской культуры Украины. В: Симонович, Э. А. *Могильники черняховской культуры*. Москва: Наука, с. 163-204.

Кондукторова, Т. С. 1979б. *Физический тип людей Нижнего Поднепровья на рубеже нашей эры (по материалам могильника Николаевка-Козацкое)*. Москва: Наука.

Круц С. И. 1993. Сарматы Таврии по антропологическим данным. В: Симоненко, А. В. *Сарматы Таврии*. Киев: Наукова думка, с. 131-119.

Любичев, М. В. 2019. *Ранняя история Днепродонецкой лесостепи I—V веков*. 1, 2. *Ostrogothica-Seria*, 2. Харьков: Естет Принт.

Магомедов, Б. В. 2001. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Lublin: UMCS.

Назарова, Т. А. 2014. Население Херсонеса в первые века новой эры. *Исторична антропология та біоархеологія України*, 1, с. 35-48.

Назарова, Т., Рудич, Т. 2024. Населення Ольвії перших століть н.е. за матеріалами антропології. *Археологія і давня історія України*, 4 (23), с. 163-177. <https://doi.org/10.37445/adiu.2024.04.11>

Покас, П. М. 2000. Новые антропологические материалы к проблеме дифференциации черняховской культуры В: Алексеева, Т. И. (ред.). *Народы России: от прошлого к современности. Антропология*. 2. Москва: Старый Сад, с. 260-273.

Рудич, Т. А. 2000. Население черняховской культуры Среднего Поднепровья по материалам антропологии. *Stratum plus*, 4, с. 278-288.

Рудич, Т. О. 2003. Антропологічний склад населення черняхівської культури Північного Причорномор'я. *Археологія*, 4, с. 19-32.

Рудич, Т. О. 2004а. Антропологічний склад населення черняхівського могильника Чернелів-Руський. *Археологічні відкриття в Україні 2002—2003 рр.*, с. 388-397.

Рудич, Т. О. 2004б. Антропологічний склад населення черняхівської культури Західної України. *Археологія*, 3, с. 388-397.

Рудич, Т. О. 2007. Антропологічний склад населення черняхівської культури. Питання його походження та генетичні зв'язки. *Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, ССЛІІІ*, с. 386-413.

Рудич, Т. О. 2014а. Антропологічний матеріал з могильника черняхівської культури Лісові Гринівці. *Археологія*, 3, с. 79-91.

Рудич, Т. О. 2014б. *Населення Середнього Подніпров'я I—II тисячоліття за матеріалами антропології*. Київ: ІА НАН України.

Рудич, Т. О. 2021. Населення черняхівської культури, поховане на могильнику біля с. Велика Бугаївка, за матеріалами краніології. *Археологія і давня історія України*, 3 (40), с. 293-303. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.03.19>

Рудич, Т. О. 2022. Населення черняхівської культури за матеріалами могильника Черкаси-Центр (краніологічний аспект). *Археологія*, 1, с. 86-100. <https://doi.org/10.15407/arheologia2022.01.086>

Сегеда, С. П., Дяченко, В. Д. 1984. Антропологический материал из черняховского могильника у с. Холмское. В: Гудкова, А. В., Фокиев, М. М. *Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная 1—4 вв. н. э.* Киев: Наукова думка, с. 94-105.

Соколова К. Ф. 1963. Антропологічні матеріали могильників Інкерманської долини *Археологічні пам'ятки УРСР*, 13, с. 124-159.

Gerling, C., Kozak, O., Liubichev, M., Rudich, T., Schultze, E. 2025. Investigating the origins of the Cherniakhiv community at Voitenki, East Ukraine, through strontium isotope analysis. *Præhistorische Zeitschrift*. <https://doi.org/10.1515/pz-2024-2048>

Kozak-Zychman, W. 1996. *Charakterystyka antropologiczna ludnoszczny z mlodszeo okresu rymskiego*. Lublin: UMCS.

Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena: Fisher.

Mikic, Z. 1988. *Antropoloska struktura stanovnistva Srbije*. Etnoantropoloski problemi — monografije, 4. Beograd.

Piontek, J., Iwanek, B., Segeda, S. 2008. *Antropologia o pochodzeniu Slowian*. Monografie IA UAM, 12. Poznan.

Rosing, F., Schwidetzky, I. 1977. Vergleichend — statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Frühen Mittelalters (500—1000 n. d. z.). *Homo*, 28, 2, S. 65-115.

Rudic, T. 2017. Anthropologische Materialien aus der Černjachov-Nekropole Nagornoe 2. In: Gudkova,

A., Schultze, E. Gräberfeld und Siedlung Nagornoe 2. *Archäologie in Eurasien*, 35, S. 145-163.

Schwidetzky, I. Rösing, F. 1975. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0—500). *Homo*, 26, 4, S. 193-218.

REFERENCES

Alekseev, V. P. 1966. *Osteometriia. Metodika antropologicheskikh issledovanii*. Moskva: Nauka.

Alekseev, V. P., Debez, G. F. 1964. *Kraniometriia. Metodika antropologicheskikh issledovanii*. Moskva: Nauka.

Balabanova, M. A. 1999. Antropologiiia sarmatskikh pogrebalnykh pamiatnikov nizhnego Povolzhia 4—3 vv. do n. e. *Nizhnevolzhskii arheologicheskii vestnik*, 2, s. 54-72.

Balabanova, M. A. 2000. *Antropologiiia drevnego naseleniia Iuzhnogo Priuralia i Nizhnego Povolzhia. Rannii zheleznyi vek*. Moskva: Nauka.

Balabanova, M. A. 2003. Rekonstruktsiia sotsialnoi organizatsii pozdnykh sarmatov po antropologicheskim dannym. *Nizhnevolzhskii arheologicheskii vestnik*, 6, s. 66-88.

Batieva, E. F. 2011. *Naselenie Nizhnego Dona v IX v. do n. e. — IV v. n. e. (paleoantropologicheskoe issledovanie)*. Rostov-na-Donu: IUNTS RAN.

Velikanova, M. S. 1975. *Paleoantropologiiia Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechia*. Moskva: Nauka.

Volfram, H. 2003. *Goty: Ot istokov do serediny VI veka (opyt istoricheskoi etnografii)*. Sankt-Peterburg: Iuventa.

Gerasimova, M. M., Rud, N. M., Iablonskii, L. T. 1987. *Antropologiiia antichnogo i srednevekovogo naseleniia Vostochnoi Evropy*. Moskva: Nauka.

Gravere, R. U. 1999. Odontologicheskii aspekt etnogeneza i etnicheskoi istorii vostochnoslavianskikh narodov. In: Alekseeva, T. I. (ed.). *Vostochnye slaviane. Antropologiiia i etnicheskaia istoriia*. Moskva: Nauchnyi mir, s. 205-219.

Debetz, G. F. 1948. *Paleoantropologiiia SSSR. Trudy Instituta etnografii im. N. N. Mikluhi-Maklaia: Novaia seriiia*, 4. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Efimova, S. G. 1999. Naselenie Vostochnoi Evropy v epokhu zheleza i pozdnerimskoe vremia. In: Alekseeva, T. I. (red.). *Vostochnye slaviane. Antropologiiia i etnicheskaia istoriia*. Moskva: Nauchnyi mir, s. 279-306.

Zinevych, H. P. 1971. Do antropologii mogilnika s. Zavetne v Krymu. *Manerialy z antropologii Ukrainy*, 5, s. 111-121.

Kozak, O. D. 2019. Patolohichni oznaky na skeleti yak markery mihratsij. *Arkheologhiia*, 1, s. 14-27.

Konduktorova, T. S. 1956. Materialy po paleoantropologii Ukrainy. *Trudy Instituta Etnografii*, 33, s. 57-91.

Konduktorova, T. S. 1958. Paleoantropologicheskii material iz mogilnika polei pogrebalnykh urn Khersonskoi oblasti. *Sovetskaia arheologia*, 2, s. 69-79.

Konduktorova, T. S. 1964. Naselennia Neapolia Skifskoho za antropologichnyimi danymi. *Materialy z antropologii Ukrainy*, 3, s. 32-71.

Konduktorova, T. S. 1972. *Antropologiiia drevnego naseleniia Ukrainy (I tys. do n. e. — serediny I tys. n. e.)*. Moskva: MGU.

Konduktorova, T. S. 1979a. Antropologicheskie materialy cherniakhovskoi kultury Ukrainy. In: Symonovich, E. A. *Mogilniki cherniakhovskoi kultury*. Moskva: Nauka, s. 163-204.

Konduktorova, T. S. 1979b. *Fizicheskii tip liudei Nizhnego Podneprov'ia na rubezhe nashei ery (po materialam mogilnika Nikolaevka-Kozatskoe)*. Moskva: Nauka.

Kruts, S. I. 1993. Sarmaty Tavrii po antropologicheskim danniam. In: Simonenko, A. V. *Sarmaty Tavrii*. Kiev: Naukova dumka, s. 131-119.

Lyubychev, M. V. 2019. *Rannaya istoriya dnepro-donezkoj lesostepi I—V vekov*. 1, 2. Ostrogotika-seria, 2. Kharkov: Estet print.

Magomedov, B. V. 2001. *Cherniakhovskaia kultura. Problema etnosa*. Lublin: UMCS.

Nazarova, T. A. 2014. Naselenie Khersonesa v pervye veka novo ery. *Istorychna antropologhiia ta bioarkheologhiia Ukrainy*, 1, s. 35-48.

Nazarova, T., Rudych, T. 2024. Naselennia Olvii pershykh stolit n. e. za materialamy antropologii. *Arkheologiiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (53), s. 163-177. <https://doi.org/10.37445/adiu.2024.04.11>

Pokas, P. M. 2000. Novye antropologicheskie materialy k probleme differentsiatsii cherniakhovskoi kultury In: Alekseeva, T. I. (red.). *Narody Rossii: ot proshlogo k sovremenosti. Antropologiya*. 2. Moskva: Staryi Sad, s. 260-273.

Rudich, T. A. 2000. Naselenie cherniakhovskoi kultury Srednego Podneprovia po materialam antropologii. *Stratum plus*, 4, s. 278-288.

Rudych, T. O. 2003. Antropolohichni sklad naselenia cherniakhivskoi kultury Pivnichnoho Prychornomor'ia. *Arkheolohiia*, 4, s. 19-32.

Rudych, T. O. 2004a. Antropolohichni sklad naselenia cherniakhivskoho mohylnyka Cherneliv-Ruskyi. *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 2002—2003 rr.*, s. 388-397.

Rudych, T. O. 2004b. Antropolohichni sklad naselenia cherniakhivskoi kultury Zakhidnoi Ukrainy. *Arkheolohiia*, 3, s. 388-397.

Rudych, T. O. 2007. Antropolohichni sklad naselenia cherniakhivskoi kultury. Pytannia yoho pokhodzhennia ta henetychni zv'iazky. *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka*, CCLIII, s. 386-413.

Rudych, T. O. 2014a. Antropolohichni material z mohylnyka cherniakhivskoi kultury Lisovi Hrynivtsi. *Arheolohiia*, 3, s. 79-91.

Rudych, T. O. 2014b. *Naselenia Sereдного Podniprovia I—II tysiacholittia za materialamy antropolohii*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Rudych, T. O. 2021. Naselenia cherniakhivskoi kultury, pokhovane na mohylnyku bilia s. Velyka Buhaiyka, za materialamy kraniolohii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (40), s. 293-303. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.03.19>

Rudych, T. O. 2022. Naselenia cherniakhivskoi kultury za materialamy mohylnyka Cherkasy-Tsentr (kraniolohichni aspekt) *Arkheolohiia*, 1, s. 86-100. <https://doi.org/10.15407/arheologia2022.01.086>

Segeda, S. P., Diachenko, V. D. 1984. Antropologicheskii material iz cherniakhovskogo mogilnika u s. Kholm'skoe. In: Gudkova, A. V., Fokiev, M. M. *Zemledeltsy i kochevniki v nizov'iax Dunaia 1—4 vv. n. e.* Kiev: Naukova dumka, s. 94-105.

Sokolova K. F. 1963. Antropolohichni materialy mohylnykiv Inkermanskoj dolyny *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, 13, s. 124-159.

Gerling, C., Kozak, O., Liubichev, M., Rudich, T., Schultze, E. 2025. Investigating the origins of the Cherniakhiv community at Voitenki, East Ukraine, through strontium isotope analysis. *Præhistorische Zeitschrift*. <https://doi.org/10.1515/pz-2024-2048>

Kozak-Zychman, W. 1996. *Charakterystyka antropologiczna ludnoszczony z mlodszygo okresu rym'skiego*. Lublin: UMCS.

Martin, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie*. Jena: Fisher.

Mikic, Z. 1988. *Antropoloska struktura stanovnistva Srbije*. Etnoantropoloski problemi — monografije, 4. Beograd.

Piontek, J., Iwanek, B., Segeda, S. 2008. *Antropologia o pochodzeniu Slowian*. Monografie IA UAM, 12. Poznan.

Rosing, F., Schwidetzky, I. 1977. Vergleichend — statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Frühen Mittelaltes (500—1000 n. d. z.). *Homo*, 28, 4, S. 65-115.

Rudic, T. 2017. Antropologische Materialien aus der Černjachov-Nekropole Nagornoe 2. In: Gudkova, A., Schultze, E. Gräberfeld und Siedlung Nagornoe 2. *Archäologie in Eurasien*, 35, S. 145-163.

Schwidetzky, I. Rösing, F. 1975. Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie der Römerzeit (0—500). *Homo*, 26, 4, S. 193-218.

T. Rudych

THE POPULATION OF THE CHERNIAKHIV CULTURE. A CASE STUDY OF THE MALE CRANIOLOGICAL SERIES FROM VIYTENKI

Anthropological material comes from excavations of a burial ground near the village of Viytenki (Valkiv dis-

trict, Kharkiv region) in the Dnieper-Donetsk watershed. The site was studied by the German-Slavic Archaeological Expedition of the V. N. Karazin Kharkiv National University (headed by Dr. Liubychiev) and the Eurasian Department of the German Archaeological Institute.

The male series is characterized by a long, medium-wide skull on average. In terms of skull shape, the series is on average on the border between mesocrania and dolichocrania. The height of the skull belongs to the category of tall, but with a tendency to medium sizes. The face is medium wide at the upper level, at the level of the diameter of the cheekbones and the zygomaxillary levels. The height of the face is average. According to the upper facial index, the face belongs to the mezen category. It is worth noting that in the male series, skulls with a narrow and wide face are recorded. The horizontal profiling of the face is sharp both at the upper and middle levels. The orbits have a small width, but on the border with the average. Their height is small. The orbits are mesoconchic according to the orbital index. The nose is medium high, narrow, according to the index, the nose is mesorhinal. The nasal bones protrude well. The bridge of the nose is high.

The male series from Viytenki fits into the range of variations of the groups of the Chernyakhiv culture. When comparing the male series from Viytenki with the craniological material of Chernyakhiv culture of the Left Bank of Dnieper, the male sample of skulls from the Boromlia burial ground is found to be the most morphologically and statistically similar to it, the group from Uspenka gravitates to a lesser extent, although the latter is more gracile.

The series from Viytenki is included in the group of groups characterized by large skull sizes and sharp horizontal profiling. These series have anthropological analogies mainly in the Baltic region. Among the series of Eastern Europe Viytenki is morphologically and statistically close to the series of the 2nd—5th centuries from the territory of Lithuania. Viytenki and Havrylivka being included into comparative analysis of the groups of Central, Northern and Southern Europe demonstrate the proximity to the Welbark culture burial ground Grudek and the collective series of the Przeworsk culture of Poland. The series from Viytenki and Havrylivka, being included to the analysis of chronologically later material, demonstrate statistical similarity with the burial grounds of Sweden of the 1st millennium AD, the Visigothic burial grounds of Castile of the 6th—8th centuries, and the collective series of the Przeworsk culture of Poland.

Keywords: Chernyakhiv—Sântana de Mureş culture, Roman period, anthropology, craniology.

Отримано / Received: 22.03.2026

Прийнято після рецензування /

Accepted after review: 24.04.2026

Опубліковано / Published: 30.06.2026

РУДИЧ Тетяна, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

Tetyana RUDYCH, Dr. habil., Institute of Archaeology, NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-3396-504X,

e-mail: rudich@iananu.org.ua.